

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.044>
УДК 811.161.2'36Сімович

Н.О. ЯЦЕНКО, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: n.yats@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8393-4615>

ДИНАМІКА МОРФОЛОГІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ВАСИЛЯ СІМОВИЧА: У ПОШУКАХ «СВОГО» І «ЧУЖОГО»

У статті проаналізовано морфологічні терміни, запропоновані у «Практичній граматиці української мови» (1918 р.) і «Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1921 р.) Василя Івановича Сімовича. З'ясовано обставини його зацікавлення питаннями мови, термінологією, її національним духом. Визначено та схарактеризовано основні поняття морфології, їх термінологічне вираження, описано морфологічні терміни, простежено їх динаміку. Зіставлено їх із відповідними сучасними термінами. Обґрунтовано вплив мовної особистості Василя Івановича Сімовича на становлення української морфологічної термінології.

Ключові слова: мовна особистість В.І. Сімовича, національна термінологія, термінотворення, граMATика, морфологічний термін, частини мови, діахронія і синхронія.

Не можна допускати того,
щоб ставали забутими незабутні.

Василь Сімович

Збереження національного духу української термінології в умовах глобалізаційних процесів чи не найважливіша проблема сучасного українського термінознавства. Національна своєрідність українського терміна не втрачає своєї актуальності як об'єкта спеціального наукового дослідження. Питання усталення лінгвістичної термінології загалом і морфологічної зокрема було і є вагомим як наприкінці ХХ ст., так і на початку ХХІ ст.

Цитування: Яценко Н.О. (2023). Динаміка морфологічної термінології Василя Сімовича: у пошуках «свого» і «чужого». *Українська мова*, 3(87), 44–57. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.044>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Глибоке зацікавлення історією формування української граматичної (синтаксичної, морфологічної, словотвірної) термінології засвідчують праці І.І. Огієнка, Т.В. Баймута, Н.А. Москаленко, Н.В. Гуйванюк, В.В. Захарчин, А.П. Загнітка, О.В. Медведь, І.А. Ярошевич, М.П. Баган, О.М. Гордої, Ю.А. Чернобров, загалом мовознавчої — праці І.В. Коропенко, Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк, В.І. Авраменко, М.П. Лєсюка, Д.Б. Якимович-Чапран, Н.А. Ляшук та ін. Вивчення становлення лінгвістичної термінології у працях окремого вченого — це визначення національної специфіки та ідіостилю мовної особистості, її мовознавчої спадщини, шляхів пошуку вдалого терміна на позначення певного лінгвістичного поняття. Дослідженню мовознавчої термінології персоналій присвячено дисертації та статті: «Мовознавча термінологія І.Я. Франка в світлі його лінгвістичних поглядів» Є.С. Регушевського (Регушевський, 1963), «Філологічна термінологія М.П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця XIX — початку XX ст.» В.В. Деркача (Деркач, 1999), «Мовознавча спадщина Василя Чапленка» І.П. Мамчич (Мамчич, 2001), «Філологічна термінологія Михайла Грушевського» О.С. Масликової (Масликова, 2004), «Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX — поч. XX ст.)» О.М. Гордої (Горда, 2016), «Юрій Шевельов як дослідник української мови» К.Д. Каруник (Каруник, 2019), «Лінгвістичний профіль джерела як термінографічний інструмент» І.А. Казимирової (Казимирова, 2020), «Харківська філологічна школа в історії українського мовознавства 20—30-х рр. XX ст.» О.С. Черемської (Черемська, 2021) та ін. До нагальних завдань українського термінознавства належить вивчення наукової мови тих мовознавців минулого століття, які не зазнали репресивних утисків радянської системи, передусім зросійщення. Дуже вдячний матеріал для такого дослідження — морфологічна термінологія Василя Івановича Сімовича, що засвідчена насамперед у «Практичній граматиці української мови» (1918 р.) і «Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1921 р.), які ми обрали для аналізу. У деяких його статтях цю термінологію досліджено частково.

Мета пропонованої розвідки — проаналізувати морфологічні терміни, використані у граматиках В.І. Сімовича, з'ясувати їхню семантику, особливості творення та динаміку, порівняти їх із сучасними морфологічними термінами¹.

Грунтовне дослідження наукового доробку Василя Івановича Сімовича (1880—1944) — видатного українського філолога, громадського і культурного діяча, дійсного члена Наукового Товариства імені Шевченка, ректора Українського високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова в Празі (1926—1930), учасника Правописної конференції в Харкові 1927 року, члена редколегії Української Загальної Енциклопедії

¹ У цитованих джерелах зберігаємо правопис оригіналу.

(1930—1935), учасника Празького лінгвістичного гуртка — розпочалося тільки з 90-х рр. ХХ ст., коли Україна стала незалежною державою.

Професор В.І. Сімович не мав змоги організувати власну лінгвістичну школу, проте його вважали своїм учителем видатні українські мовознавці Ю.В. Шевельов та О.Т. Горбач.

За радянської доби використовувати праці Василя Івановича Сімовича як спадщину буржуазного націоналіста не дозволяли. Хоч до текстів його праць прямого доступу не було, проте в окремих наукових монографіях та статтях покликання на них усе-таки траплялися. Зокрема, на ідеї В.І. Сімовича покликалися Л.Л. Гумецька (Гумецька, 1958), Ю.К. Редько (Редько, 1966), В.М. Русанівський (Русанівський, 1971).

Не можна не згадати інших фактів з біографії вченого, які свідчать про неабияке його зацікавлення термінологією. Після закінчення університету В.І. Сімович береться до педагогічної діяльності й одразу ж відгукується на нагальні потреби шкільництва. У 1911 р. в Чернівцях опубліковано підручник із логіки С.І. Канюка, до якого він уклав психолого-дидактичну термінологію.

У статті «На теми мови» (1924) пояснено терміни технічні: (*влоговина*) (Сімович, 2005, с. 268), економічні, а саме: *робітна година, робітний час, робітна сила, зайвина* (там само); *обрібка, добувальна промисловість* (там само, с. 270).

У 1942 р. вийшла друком стаття В.І. Сімовича «Відгомін українського світогляду княжої доби», у якій він проаналізував окремі терміни суспільно-політичної термінології, зокрема *владика, князь, десятські, сотські, тисяцькі, гривня, шеляг* та ін. (Сімович, 2005, с. 421—422).

Не втратили своєї актуальності міркування мовознавця про саму термінологію («своє» в ній і «чуже»): «А тут же іще й термінологія, причому, термінологія кожного народу йшла й іде іншими шляхами, вона зв'язана з культурними впливами чужих мов (рос., напр., з нім. та церк.-слов.; чеськ. з нім.; укр. потрохи з польськ. та рос. і т. д.) та з структуральними законами кожної мови, законами, які, як ми бачили, в кожній мові інші...» (Сімович, 2005, с. 294). Він зазначав: «Серед таких обставин хіба можна мріяти про яке-таке порозуміння між австрійською та російською Україною щодо мови?» (там само, с. 235).

Зі вступного розділу «Граматики української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» дізнаємося про незвичайну історію написання цієї праці (ГУМ, с. 1—6). Вона постала з навчальних лекцій В.І. Сімовича для полонених українців на теренах Німеччини й Австрії в умовах воєнного лихоліття Першої світової війни, поєднавши талант великого педагога і вдумливого мовознавця.

Згодом В.І. Сімович запланував створити значні за обсягом граматики як підручники, призначені вчителям і учням шкіл, а тому поряд із практичними він ставив також навчальні завдання, розв'язання яких потребувало чіткої дефініції морфологічних понять і їх термінологійного вираження.

Погляди автора на граматичну термінологію (морфологічну, зокрема) формувалися передусім під значним впливом граматик, у яких уже була випрацьована система граматичних понять та відповідна термінологія. Національні терміни іноді стихійно, але більшою мірою цілеспрямовано представлені в західноукраїнських граматиках М.М. Лучкая (Лучкай, 1830), М. Осадци (Осадца, 1876), П.М. Дячана (Дячан, 1865), О.Й. Партицького (Партицький, 1873), О.М. Огоновського (Огоновський, 1889). Активно долучалися до випрацювання наукової термінології граматисти початку ХХ ст. і в Східній Україні, коли було знято заборону українського друкованого слова і суттєво розширено сфери використання української мови, особливо в добу українізації (20-ті роки ХХ ст.). Важливу роль у становленні науково-методологічних поглядів і термінологічної діяльності вченого відіграли відомі на той час праці як його попередників, так і сучасників. Зокрема, науковий опис граматичної будови мови і термінологічне визначення її понять подано в «Руській граматиці» С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (Смаль-Стоцький, 1914). Як зауважував М.П. Лесюк, у своїй праці «хоч він (Сімович) використовує багато термінів Смаль-Стоцького, але вже частіше намагається “українізувати” слово» (Лесюк, 2014, с. 258).

О.Т. Горбач у післяслові «Василь Сімович і його «Грамматика української мови» (1921)» до мюнхенського перевидання 1986 р. «Граматики української мови» В.І. Сімовича зазначав: «Зміни, що були проведені в ГУМ (порівняно до ПП), стосуються: 1) політичної термінологічної актуалізації в тексті й примітках (як де, то й у прикладах); 2) правописномовних виправлень в авторському тексті; 3) зміненої граматичної термінології з углядженням нових наддніпрянських граматик; 4) доповнень, переформулювань і модифікацій норм у морфології, аспектології й синтаксі, — в тому й змін у поглядах на окремі явища українщини чи їх генезу; 5) майже вдвоє поширеного числа ілюстративних прикладів; 6) поширеного змісту окремим додатком про віршування... Тим самим об'єм книжки збільшився з 368 стор. на 584 стор.» (Горбач, 2005, с. 444—445).

Високо оцінюючи «Практичну граматику української мови» (1918) та «Граматику української мови» (1921) В.І. Сімовича, варто передусім відзначити ті загальнонаукові лінгвістичні засади, на яких їх створено. У них автор поставив перед собою важливу мету — синтезувати мовні течії Наддніпрянської та Наддністрянської України, витворивши одну, соборну; запропонувати українську граматику, яка достатньо б репрезентувала самобутність української мови, зберігала б її національний дух — національний код нації.

Ці граматики В.І. Сімовича складаються із чотирьох частин: I. Звуки; II. Слова; III. Речення і як додаток — «Віршовання». У цій статті зосередимо увагу на термінологічному вираженні понять відмінюваних та невідмінюваних частин мови.

Найбільше місця у граматиках відведено розділові «Відмінні частини (частини) мови» (ПГУМ, с. 106—242; ГУМ, с. 130—313). Терміном від-

мінні частини (частини) мови В.І. Сімович об'єднав іменники, прикметники, числівники, займенники та дієслова за наявністю спільних у них граматичних категорій і за словозміною.

На означення іменника В.І. Сімович ужив терміна *іменик*, для якого виокремив морфологічні категорії роду, числа, зазначивши, що «імена бувають троякого роду»: чоловічого, жіночого, середнього (ПГУМ, с. 104; ГУМ, с. 127), причому використав термін *середній рід* замість *ніякий*, наявний у попередніх граматиках. Автор виокремив також іменники спільного роду (не всі вони відповідають сучасному трактуванню) і, що важливо, подав список іменників, які відрізняються родом від російських відповідників (*ступінь, полин...*) (ГУМ, с. 141). Крім цього, виділив терміни на означення числа іменників: *однину, двійню, множину* (ПГУМ, с. 105—106; ГУМ, с. 129).

У «Практичній граматиці української мови» В.І. Сімович назвав числами відмінки, як це було і в граматиках інших авторів, пор.: *перший відмінок, другий, третій, четвертий, п'ятий, шостий, сьомий* (ПГУМ, с. 105), а в «Граматиці української мови» запропонував синонімічні пари на означення цих відмінків, пор.: *називний — називник, родовий — родовік, давальний — давальник, знахідний — знахідник, кличний — клічний, орудний — орудник, місцевий — місцевік* (ГУМ, с. 128—129).

Важливим є спостереження В.І. Сімовича за поділом іменників на громади: *зміслові іменики (животні, неживотні, особові, звірячі; власні імена, гатункові (родові), збірні, матеріальні) та подумані* (ПГУМ, с. 106—107). Іншу лексико-семантичну класифікацію іменників подано у другому виданні, у якому виокремлено *наочні іменики*, серед яких — *власні ймена, гатункові (рядові), збірні, матеріальні та уявні (подумані)* (ГУМ, с. 130—131).

Замість терміна *матеріальні іменики* в сучасних джерелах подано *іменники з речовинним (матеріальним) значенням* (СУЛМ М, с. 66). Деякі з термінів, зафіксовані у граматиках В.І. Сімовича, збережено до сьогодні. Серед них — *особові та збірні іменники*.

Іменики зміслові та іменики наочні в сучасних граматиках замінено на *іменники конкретні*, а *іменики подумані, речі та іменики подумані, уявні* — на *іменники абстрактні* (Вихованець, с. 50—51). Хоч у термінологійній концепції В.І. Сімовича утвердився термін *матеріальні іменики*, проте в сучасній практиці його замінено на *речовинні іменники*.

Серед граматичних понять В.І. Сімович виокремив відміну іменника, ототожнивши її з відмінюванням. У його граматиках подано *тверду відміну, м'яку відміну, шелестівкову відміну, чоловічу відміну, чоловічу тверду відміну, чоловічу м'яку відміну, відміну жіночу, жіночу тверду відміну, жіночу м'яку відміну, жіночу шелестівкову відміну, відміну середню, середню тверду відміну, середню м'яку відміну, середню шелестівкову відміну, власну відміну, давню відміну* (ПГУМ, с. 115—116; ГУМ, с. 144—146). Автор близько підходить до сучасного тлумачення твердої, м'якої та мішаної груп, властивих іменникам різних родів.

Термінонайменуванням *чужі іменики, невідмінні іменики* (ПГУМ, с. 144), *чужі іменики, невідмінні іменики, чужі власні імена* (ГУМ, с. 181—

182) в сучасній граматичній терміносистемі відповідають терміни *невідмінювані іменники* та *незмінні іменники* (СУЛМ М, с. 123).

В.І. Сімович кваліфікував *прикметник* у граматичному просторі української мови, спершись на засади і принципи тогочасних граматик. Він виокремив у першому виданні граматики прикметники *присвійні, згрубілі, порівняльні* (ПГУМ, с. 145—148), а в другому — *присвійні, згрубілі, порівняльні, здрібнілі, несливі* (ГУМ, с. 183—187). В останньому виданні зацентровано увагу на визначальних для прикметника ознаках, як-от: рід, число, групи: «Та рід у прикметників відрізняється тільки в однині. У множині родів не відрізняється ся» (ГУМ, с. 183). Терміноодиниці *тверді закінчення, м'які закінчення* зафіксовані лише в першому виданні (ПГУМ, с. 153), проте *останки давньої відміни прикметників, зложена відміна, іменникова відміна, відміна власних імен* — у другому (ГУМ, с. 193). В.І. Сімович використав терміни *ступіновання прикметників* (ПГУМ, с. 148), *ступеньовання прикметників* (ГУМ, с. 187), зауваживши, що «назва ця вийшла з порівняння зі ступнями (східцями) у сходах» (там само). У «Практичній граматиці української мови» у ступеньованні прикметників виокремив перший ступінь, другий ступінь — *вищий*, третій ступінь — *найвищий* (ПГУМ, с. 148). У «Граматиці української мови» — так само три ступені прикметників: «Перший зветь ся ще й рівний, другий — вищий, третій — найвищий» (ГУМ, с. 187). Цим термінам у сучасних граматах української мови відповідають терміноодиниці *вищий* та *найвищий ступені порівняння* в межах *категорії ступенів порівняння прикметника* (Грамматика, с. 283). Слушними вважаємо міркування В.І. Сімовича про особливості творення ступенів порівняння прикметника: «Але ж у нашій мові можна й «заступати» найвищий ступінь формою рівного ступня з прирісними слівцями пре-, все-, н. пр.: добрий-предобрий, могутній-всемогутній. Творити 3. ступінь на зразок мос. мови, додаючи до 1. або 2. ступ. слівце: «самий» — не можна» (ГУМ, с. 191—192).

Використаний у граматах В.І. Сімовича термін *відміна прикметників* у сучасних граматах української мови кодифіковано як *словозміна прикметників* або *відмінювання прикметників* (СУЛМ М, с. 221). *Твердій і м'який відминам* (ПГУМ, с. 154—156; ГУМ, с. 195—197) відповідають сучасні терміноназви *тверда* і *м'яка групи прикметників*. Терміноодиниці *останки незложених форм прикметника: іменна* (ПГУМ, с. 158), *іменникова* (ГУМ, с. 200) *відміна* — це сьогодні короткі (нечленні) прикметники, а термін *відміна власних імен* — *відмінювання присвійних прикметників* (Грамматика, с. 307).

В обох граматах В.І. Сімович виокремив сім «відділів» займенників: *особові, зворотний, присвійні, указові, питайні, відносні, невизначені*, до яких уналежнив *означальні* та *заперечні* (ПГУМ, с. 160—164; ГУМ, с. 203—207). На думку М.П. Лесюка, «Сімович добре знав народну мову, народні говірки, бо часто наводить говіркові форми. Наприклад, правильно зауважує, що в західноукраїнських говірках існують редульковані займенники *цесь, цесья, цесе* (і варіанти), *тот, тотя, тото*, а в

підгірських — *цес*» (Лесюк, 2014, с. 253). В академічному теоретичному курсі з морфології сучасної української літературної мови займенники за значенням поділено на 8 груп: *особові, зворотний, присвійні, питально-відносні, вказівні, означальні, заперечні, неозначені* (СУМ М, с. 266).

На сім «відділів» В.І. Сімович поділив і числівники. У першому виданні граматики — це *головні, порядкові, збірні, поділові, множні, дрібні, невизначені* (ПГУМ, с. 178—180). Із приводу головних числівників автор зауважив: «У мові, як у життю. У кожній громаді мусить бути голова» (ПГУМ, с. 178). У другому виданні граматики лише *поділові* замінено на *розділові*, а *дрібні* — на *дробові* (ГУМ, с. 226—229). Залежно від характеру виражених кількісних понять у сучасній українській літературній мові числівники поділяють на *означено-кількісні (власне кількісні, збірні, дробові)* та *неозначено-кількісні* (СУЛМ М, с. 243—244; Граматика, с. 325). У сучасну числівникову систему української літературної мови ввійшли такі терміни В.І. Сімовича, як *порядкові числівники, збірні числівники, головні* замінено на *власне кількісні, невизначені* — на *неозначено-кількісні*, а *дрібні* — на *дробові*. Три його терміни — *поділові, розділові* та *множні числівники* — вилучено із сучасного граматичного вжитку.

У розділі «Дієслово» В.І. Сімович також виявив себе як термінотворець, оскільки істотно розширив коло понять у царині дієслівних категорій і запропонував нові терміни, які стосуються «неоднакового щодо роду дійства» (виду) — *дієслова недоконані*: а) *недоконані започинові дієслова*; б) *недоконані протягові дієслова*; 3) *недоконані наворотові дієслова* і *дієслова доконані*: *помічні, способові* (ПГУМ, с. 191—192).

У другому виданні граматики серед дієслів щодо *ваги* В.І. Сімович виділив групу *самостійних*, не виявлених поряд із *помічними* та *способовими* в попередньому виданні. До *самостійних* уналежнив дієслова, що «самі вказують щось про когось, н. пр. (я) роблю, (ти) шила, (вони) плакали. У кожній із тих форм міститься цілком зрозуміла думка, на це вказують дієслова *робити, шити, плакати*. Та є й такі дієслова, що самі про себе мають своє значіння, н. пр.: (він) є (н. пр. Українець), (вона) була (н. пр. слаба), (вони) будуть (н. пр. дома)» (ГУМ, с. 244).

Залежно від роду дійства (сучасна категорія перехідності / неперехідності) В.І. Сімович поділив дієслова на *перехідні, неперехідні, зворотні, заіменикові, обопільні* (ПГУМ, с. 190; ГУМ, с. 241—242).

У граматиках В.І. Сімович проаналізував *способи висказу* (тобто висловлювання): *дійсний спосіб (його звать іще й прямим), прямий спосіб, приказовий спосіб, можливий спосіб* (ПГУМ, с. 198—199) та *дійсний спосіб, наказовий, волевий (бажальний спосіб), можливий спосіб (умовний)* (ГУМ, с. 251—252). Терміни *дійсний спосіб, наказовий спосіб, умовний спосіб, спонукальний спосіб* та *бажальний спосіб* використані в академічному теоретичному курсі з морфології сучасної української літературної мови (СУЛМ М, с. 387).

У першому виданні граматики В.І. Сімович виокремив чотири часові форми, позначені термінами *теперішність, минулість, давномину-*

лість, будучність (ПГУМ, с. 198), а у другому її виданні назвав їх *теперішній час, минулий час, давноминулий час, будучий час або прийдешній час* (ГУМ, с. 251). Така часова парадигма не відрізняється від сучасної, у якій розмежовано форми *теперішнього, минулого, майбутнього часу, давноминулого, або передминулого, часу* (Граматики, с. 376, 380—382).

У граматиках В.І. Сімовича використано терміни *відміна помічних дієслів: бути, няти, перша відміна дієслів («е»-відміна), громада рівнопнева: голосівкова, шелестівкова, громада нерівнопнева: голосівкова, мішана, громада рівнопнева голосівкова «е»-відмини, шелестівкова рівнопнева громада «е»-відмини, громада нерівнопнева голосівкова «е»-відмини, мішана нерівнопнева громада «е»-відмини, громада мішана тверда, нерівнопнева мішана тверда громада, громада мішана м'яка, нерівнопнева мішана м'яка громада; друга відміна дієслів («и»-відміна); третя відміна дієслів (без звязкового звука)* (ПГУМ, с. 213—236; ГУМ, с. 274—313), яких немає в сучасних описах граматичної системи дієслова української мови.

В.І. Сімович у межах категорії стану спочатку виокремив *стан підметний* («зветь ся ще й діяльний») та *стан предметний* («зветь ся ще й страдальний») (ПГУМ, с. 200), а згодом — *стан страждальний* і *стан предметний* (ГУМ, с. 261). Цих термінів немає в сучасній граматичній терміносистемі.

У граматиках В.І. Сімовича неозначену форму дієслова названо *дієімеником* (ПГУМ, с. 203; ГУМ, с. 254).

У розділі «Як поділяють ся дієслівні форми» автор зазначає: «...дієслова творять подвійні форми: а) **прості** (не зложені, суцільні) — з пня, додаючи до нього чи закінчення, чи наростки; б) **зложені**, як до готових уже (простих) форм додають ся иньчі слівця» (ГУМ, с. 254). Загалом він виокремив сім простих дієслівних форм: *дієіменик, минулість (минулий час), дієприслівник минулости (минулого часу), дієприкметник страдального (предметного) стану, теперішність (теперішній) час, дієприслівник теперішності (теперішнього часу), приказовий (наказовий спосіб)* та чотири зложені: *давноминулий час, будучий час, можливий спосіб, страждальний стан* (ПГУМ, с. 217; ГУМ, с. 254).

Особливе прагнення В.І. Сімовича зробити свій підручник загальноукраїнським зумовило дотримання ним мовних правил і галицькоукраїнського, і наддніпрянського діалектів. Саме тому він у підрядкових примітках подавав особливі форми, які не можна вважати загальноприйнятими, але можна почути в західноукраїнських чи галицьких говорах, побачити у творах західноукраїнських чи наддніпрянських письменників, та зазначав: «На заході України часто вставляють “би” між дієслово й заіменник і кажуть (та й пишуть): *я кинув би ся, вони молили б ся, я би ся вдарив*» (ГУМ, с. 281).

Докладно описавши в граматиках дієслово, автор зацентрував основну увагу на способах творення дієслівних форм та особливостях їх уживання. Багато з його термінів не закріпилося в сучасній граматичній терміносистемі, напр.: *сприростковані недоконані дієслова, зложені форми, відміна*

помічних дієслів та ін.; мають іншу назву, напр.: *чужі дієслова* — запозичені дієслова, *відміна дієслів* — словозміна дієслів, або *дієвідмінювання*.

Розділи «Невідмінні частини мови» та «Невідмінні частини мови» присвячені характеристичі *прислівників, приіменників, злучників* (сполучників у ГУМ) та *викликів* (ПГУМ, с. 242—256; ГУМ, с. 328—339).

У першому виданні граматики виокремлено прислівники *місця, часу, способу, міри, причини* (ПГУМ, с. 249—250), а в другому її виданні — прислівники *місцеві, часові, способові, міри, причинові* (ГУМ, с. 328—329). Терміни на означення обставинних прислівників, використані в першому виданні граматики В.І. Сімовича, уживали донедавна без змін у сучасній українській літературній мові (СУЛМ М, с. 432). Проте в новітніх граматичних працях використано терміни *займенникові прислівники, означальні прислівники* (ГраMATика, с. 507), *обставинні прислівники зі значенням місця* (там само, с. 519), *обставинні прислівники часу* (там само, с. 521—524), *обставинні прислівники причини* (там само, с. 524), *обставинні прислівники умови, обставинні прислівники мети* (там само, с. 527), *обставинні прислівники з допустовим значенням, прислівники способу дії* (там само, с. 528—529).

Автор використав терміни *ступінування прислівників*: (ПГУМ, с. 252) та *ступіньовання прислівників* (ГУМ, с. 333), яким у сучасних граматичних працях відповідає термін *категорія ступенів порівняння прислівників* (ГраMATика, с. 544).

На означення прийменника (*приіменника*) у граматаках В.І. Сімовича використано небагато термінів. Зокрема, зафіксовано такі, як *приіменники* (ПГУМ, с. 242), *зложені приіменники, приіменники-приставки* (там само, с. 247—248; ГУМ, с. 325) та *приіменники-приростки* (ГУМ, с. 325). Сам процес появи термінів мовознавець назвав «повстанням приіменників», зауваживши: «Щодо того, з чого приіменники склали ся, то одні з них уже з-давен-давна вживали ся в нашій мові в тому самому розумінні, що й тепер (*до, під, при*), другі повстали з імеників, н. пр.: *верх, коло, кінець, край, кругом...*, то знов зі зложення приіменника з якимось імням, н. пр.: *замість* (за+місце), *поверх* (по+верх), *підчас* (під+час), *узбіч* (уз+бік), *позад* (по+зад)..., а то й із прислівників, н. пр.: *просто, недалеко, низче...* Крім того, бувають іще й *зложені* приіменники, н. пр.: *попід, зпонад, зпоперед...*» (ГУМ, с. 316).

Сполучник як частину мови в першому виданні граматики В.І. Сімович назвав *злучником*, що зумовлено традицією вживання цього терміна в тогочасних навчальних посібниках в Україні (ПГУМ, с. 252), а в другому — *сполучником* (ГУМ, с. 334). Він розмежував *співпорядкові злучники: сполучні, суперечні (протиставні), розставні, бажальні, обосновні, висновні* (ПГУМ, с. 253—254) і *підпорядкові злучники: порівняльні, висказові, часові, причинові, намірові, наслідкові, умовні, допустові, питайні* (там само, с. 254—256). Дещо іншу класифікацію автор запропонував у другому виданні граматики: *рівнопорядкові сполучники: єднальні, протиставні, розставні, бажальні, зясувальні, висновні* (ГУМ, с. 334—336) і

підпорядкові сполучники: порівняльні, висказові, часові, причинові, намірові, наслідкові, умовні, допустові, питайні (там само, с. 336—338).

В.І. Сімович схарактеризував сполучники також і за будовою: «1. Самі вже здавна сполучувалися слова та речення зі собою: і, а, та, бо... це *чисті* сполучники, або як їх іще звуть: *первісні*. 2. *Витвірні* сполучники або *похідні*, що то вони походять від інших слів (*чи, коли, як, однак, скоро*). 3. Інші сполучники знову зложені з двох або й більше слів, н. пр.: *отже* (от + же)» (ГУМ, с. 339).

У сучасній граматичній терміносистемі української мови маємо терміни, використані у граматиках В.І. Сімовича: *еднальні сполучники*, (*суперечні*) *протиставні сполучники*, *порівняльні сполучники*, *причинові сполучники*, *наслідкові сполучники*, *допустові сполучники* (СУЛМ М, с. 514—524; Граматика, с. 633—637). Проте деякі з них зазнали змін: термінам *розставні злучники*, *розставні сполучники* відповідає термін *розділові сполучники*; термінам *намірові злучники*, *намірові сполучники* — термін *сполучники мети (цільові)*; термінам *зложені злучники*, *зложені сполучники* — термін *складені сполучники*.

На позначення вигуків В.І. Сімович використав терміни *виклик* та *звуконідроблені виклики* (ПГУМ, с. 256; ГУМ, с. 339), які в сучасному граматичному вжитку не закріпилися. Замість них уживають терміни *вигук* (СУЛМ М, с. 525), *звуконаслідувальні слова* (там само, с. 534), *вигуки-речення* (Граматика, с. 735), *звуконаслідувальні слова-речення* (там само, с. 741).

В.І. Сімович не виокремив таку частину мови, як *частки*, розподілив їх між прислівниками та займенниками.

«Граматика В. Сімовича, — висновкував М.П. Лесюк, — була видатним явищем в українському мовознавстві» (Лесюк, 2014, с. 511). Граматист ХІХ ст. розрізняв «своє» і «чуже», бо замінив, наприклад, *приіменники-приставки* на *приіменники-приростки*, застерігав від уживання московських форм у відмінюванні числівників.

В.І. Пілецький зазначав, що В.І. Сімович у своїх працях переважно використовував граматичну термінологію, творену на українській мовній основі. Тому і замість можливих *префікс* і *суфікс* мовознавець уживав *приросток* і *наросток*, замість *активний* і *пасивний стан* — *діяльний* і *страждальний стан*, *дієіменнику* надав перевагу перед *інфінітивом* (Пілецький, 2008, с. 248—249).

Отже, динаміку морфологічних термінів В.І. Сімовича спостережено в таких сферах граматичної термінології: 1) словозміні; 2) називанні частин мови; 3) означенні відмінків; 4) поділі іменників на громади з відмінною лексико-семантичною класифікацією (не збережений у сучасній українській мові); 5) означенні невідмінних іменників; 6) виокремленні розрядів прикметників та визначальних для них ознак, у поділі їх на відміни; 7) поділі дієслів; 8) означенні способів висказу (висловлення) дієслів; 9) творенні часових дієслівних форм; 10) поділі дієслів на громади, відміни; 11) означенні дієслів у межах категорії стану; 12) поділі

прийменників; 13) класифікації сполучників. Істотних змін зазнала словозміна частин мови. Помітною є послідовна заміна іншомовних морфологічних термінів на питомі українські.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Вихованець — Вихованець І., Городенська К. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Університетське видавництво «Пульсари».

Граматика — Вихованець І.Р., Городенська К.Г. та ін. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

ГУМ — Др. Василь Сімович. (1921). *Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці*. Київ — Ляйпціг: Українська накладня.

ПГУМ — Д-р Василь Сімович. (1918). *Практична граматика української мови*. Рахат: Видання товариства «Український рух».

СУЛМ М — Білодід І.К. (ред.). (1969). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

Білоус М., Терлак З. (1995). *Василь Сімович (1880—1944): Життєписно-бібліографічний нарис*. Львів: НТШ.

Головацький Я.Ф. (1849). *Граматика руского азыка*. Львів: [б. в.].

Горбач О. (1986). Василь Сімович і його «Граматика української мови» (1921). В. Сімович, *Практична граматика української мови* (с. 14). Київ — Ляйпціг — Мюнхен: [б. в.].

Горбач О. (2005). Василь Сімович і його «Граматика української мови» (1921). В. Сімович, *Праці у двох томах* (т. I: *Мовознавство*, с. 440—450). Чернівці: Книги — ХХІ.

Горда О.М. (2016). *Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.)* [автореф. дис. канд. філол. наук]. Львів.

Гордінський С. (2005). Василь Сімович, людина і вчений. В. Сімович, *Праці у двох томах* (т. I: *Мовознавство*, с. 430—433). Чернівці: Книги — ХХІ.

Гуйванюк Н. (2008). Вплив мовознавчих поглядів Василя Сімовича на формування українських граматичних концепцій у 20—30-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*, 312—313, 216—223.

Деркач В.В. (1999). *Філологічна термінологія М.П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця ХІХ — початку ХХ ст.* [автореф. дис. канд. філол. наук]. Київ.

Дячан П.М. (1865). *Методична граматика азыка малоруського*. Львів: Ставропіг. ін-т. Казимиrowa І.А. (2020). Лінгвістичний профіль джерела як термінографічний інструмент. *Українська мова*, 2(74), 59—73. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.059>

Каруник К.Д. (2019). *Юрій Шевельов як дослідник української мови* [автореф. дис. канд. філол. наук]. Харків.

Когут Т.М. (2007). *Педагогічна та просвітницька діяльність Василя Сімовича (1880—1944)* [автореф. дис. канд. пед. наук]. Івано-Франківськ.

Лесюк М. (2014). *Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Мамчич І.П. (2001). *Мовознавча спадщина Василя Чапленка* [автореф. дис. канд. філол. наук]. Дніпропетровськ.

Масликова О.С. (2004). *Філологічна термінологія Михайла Грушевського* [автореф. дис. канд. філол. наук]. Донецьк.

Огоновський О.М. (1889). *Граматика руского азыка для школь середныхъ*. Львів: [б. в.].

- Осада М. (1876). *Граматика руського языка*. Львів: Ставропіг. ін.-т.
- Партицкий О.О. (1873). *Граматыка руска для ужитку в школах людових в Галичині*. Львів: Ц. к. наклад. Шк. книжок.
- Пілецький В. (2008). Граматична термінологія Василя Сімовича і сучасність. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича*, 312—313, 248—249. Чернівці: Рута.
- Погребенник Ф. (2005). Василь Сімович — український вчений і громадсько-культурний діяч. В. Сімович, *Праці у двох томах* (т. 2: *Літературознавство. Культура*, с. 11—22). Чернівці: Книги — ХХІ.
- Регушевський Є.С. (1963). *Мовознавча термінологія І.Я. Франка в світлі його лінгвістичних поглядів* [автореф. дис. канд. філол. наук]. Київ.
- Сімович В. (2005). *Праці у двох томах* (т. 1: *Мовознавство*). Л.О. Ткач (упоряд. і передм.). Чернівці: Книги — ХХІ.
- Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. (1914). *Граматика руської мови*. Відень: Книгарня тов-ва ім. Шевченка.
- Тарновецька Л. (1991). Мовознавча спадщина Василя Сімовича і сучасність. *Культура слова*, 41, 52—58.
- Черемська О.С. (2021). *Харківська філологічна школа в історії українського мовознавства 20—30-х рр. ХХ ст.* [автореф. дис. докт. філол. наук]. Київ.
- Шевельов Ю. (2005). Незаступна втрата. Василь Сімович — мовознавець. В. Сімович, *Праці у двох томах* (т. 1: *Мовознавство*, с. 426—430). Чернівці: Книги — ХХІ.

Статтю отримано 19.01.2023

LEGEND

Вихованець — Vukhovanets, I. (Ed.), & Horodenska, K. (2004). *Theoretical morphology of the Ukrainian language*. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo “Pulsary” (in Ukrainian).

Граматика — Horodenska, K.H. (2017). *Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

ГУМ — Dr. Vasyl, Simovych. (1921). *Grammar of the Ukrainian language for self-study and to help school science*. Kyiv — Leipzig: Ukrainska nakladnia (in Ukrainian).

ПУМ — Dr. Vasyl, Simovych. (1918). *Practical grammar of the Ukrainian language*. Rashtat: Vydannia tovarystva “Ukrainskyi rukh” (in Ukrainian).

СУЛММ — Bilodid, I.K. (Ed.). (1969). *Modern Ukrainian Literary Language. Morphology*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

REFERENCES

- Bilous, M., & Terlak, Z. (1995). *Vasyl Simovych (1880—1944): A biographical and bibliographical sketch*. Lviv: NTSh (in Ukrainian).
- Cheremska, O.S. (2021). *Kharkiv School of Philology in the History of Ukrainian Linguistics in the 20—30s of the XX Century* [Extended summary for the Doctor of Philological Sciences degree]. Kyiv (in Ukrainian).
- Derkach, V.V. (1999). *Philological terminology of M.P. Drahomanov in the system of Ukrainian scientific terminology of the late XIX — early XX centuries* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Kyiv (in Ukrainian).
- Diachan, P.M. (1865). *Methodical grammar of the Little Russian language*. Lviv: Stavropig. instytut (in Ukrainian).
- Holovatskyi, Ya.F. (1849). *Grammar of the Ruthenian language*. Lviv: [b. v.] (in Ukrainian).
- Horbach, O. (1986). Vasyl Simovych and his “Grammar of the Ukrainian Language” (1921). V. Simovych, *Practical Grammar of the Ukrainian Language* (p. 14). Kyiv — Liaiptsih — Miunkhen: [b. v.] (in Ukrainian).

- Horbach, O. (2005). Vasyl Simovych and his “Grammar of the Ukrainian Language” (1921). V. Simovych, *The work is in two volumes* (Vol. 1: *Linguistics*, pp. 440–450). Chernivtsi: Knyhy — XXI (in Ukrainian).
- Horda, O.M. (2016). *Establishment and development of word-formation terminology in Galician school grammars of the Ukrainian language (second half of the XIX — early XX centuries)* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Lviv (in Ukrainian).
- Hordynskiy, S. (2005). Vasyl Simovych, a man and a scientist. V. Simovych, *The work is in two volumes* (Vol. 1: *Linguistics*, 430–433). Chernivtsi: Knyhy — XXI (in Ukrainian).
- Huivaniuk, N. (2008). Influence of Vasyl Simovych’s linguistic views on the formation of Ukrainian grammatical concepts in the 20–30s of the twentieth century. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Slavic philology*, 312–313, 216–223 (in Ukrainian).
- Karunyk, K.D. (2019). *Yuri Shevelev as a researcher of the Ukrainian language* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Kharkiv (in Ukrainian).
- Kazymyrova, I.A. (2020). Linguistic profile of a source as a terminographic tool. *Ukrainian language*, 2(74), 59–73. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.059> (in Ukrainian).
- Kohut, T.M. (2007). *Pedagogical and educational activity of Vasyl Simovych (1880–1944)* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Lesiuk, M. (2014). *Formation and development of the Ukrainian literary language in Galicia a monohrafiia*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).
- Mamchych, I.P. (2001). *Linguistic heritage of Vasyl Chaplenko* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Dnipropetrovsk (in Ukrainian).
- Maslykova, O.S. (2004). *Philological terminology of Mykhajlo Hrushevsky* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Donetsk (in Ukrainian).
- Ohonovskiy, O.M. (1889). *Grammar of the Ruthenian language of secondary schools*. Lviv: [b. v.] (in Ukrainian).
- Osadtsa, M. (1876). *Grammar of the Ruthenian language*. Lviv: Stavropig. instytut (in Ukrainian).
- Partytskyi, O.O. (1873). *Russian grammar for use in folk schools in Galicia*. Lviv: Ts. k. nakl. Shk. knyzhok (in Ukrainian).
- Piletskyi, V. (2008). Grammatical terminology of Vasyl Simovych and modernity. *Scientific Bulletin of the Chernivtsi National University named after Y. Fedkovich*, 312–31, 248–249. Chernivtsi: Ruta (in Ukrainian).
- Pohrebennyk, F. (2005). Vasyl Simovych — Ukrainian scientist and public and cultural figure. V. Simovych, *The work is in two volumes* (Vol. 2: *Literary studies. Culture*, pp. 11–12). Chernivtsi: Knyhy — XXI (in Ukrainian).
- Rehushevskiy, Ye.S. (1963). *Linguistic terminology of Ivan Franko in the light of his linguistic views* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Kyiv (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu. (2005). Irreplaceable loss. Vasyl Simovych — a linguist. V. Simovych, *The work is in two volumes* (Vol.1: *Linguistics*, pp. 426–430). Chernivtsi: Knyhy — XXI (in Ukrainian).
- Simovych, V. (2005). *The work is in two volumes* (Vol.1: *Linguistics*). Chernivtsi: Knyhy — XXI (in Ukrainian).
- Smal-Stotskyi, S., & Hartner, F. (1914). *Grammar of the Ruthenian language*. Viden: Knyharnia tov-va im. Shevchenka (in Ukrainian).
- Tarnovetska, L. (1991). Linguistic heritage of Vasyl Simovych and modernity. *Word culture*, 41, 52–58 (in Ukrainian).

Received 19.01.2023

Nina Yatsenko, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Grammar and Scientific Terminology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: n.yats@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8393-4615>

DYNAMICS OF LINGUISTIC LEXICON OF VASYL SIMOVYCH: IN SEARCH OF “IT” AND “STRANGER”

In the article is investigational the linguistic terms (in particular morphological) validated in “Practical grammar of Ukrainian” (in 1918) and “Grammar of Ukrainian for self-training and in a help to school science” (in 1921) of Vasyl Simovych. The circumstances of the personal interest of linguist are found out by the questions of language, terminology, her by a national spirit in the separate articles of linguist. Unusual history of writing of grammatical works is reflected. Certainly and the concept of morphology is described, them terminological expression in the marked grammars of Vasyl Simovych, description of morphological terms is done. Comparison is carried out with modern scientific sources. Self research of certain term system in diachrony and synchrony it is allowed to understand process of development of linguistic terminology. Influence of language personality of Vasyl Simovych is shown, in particular his labours consideration of that is actual in the context of modern problems of becoming of Ukrainian terminology.

Linguistic terminology of the Ukrainian language was formed in grammatical publications from the end of the XVI century to the beginning of the XX century, is being improved now. Observing this process in general will make it possible to distinguish the role of V. Simovych in the process of forming a linguistic terminology system, which preserves the terms developed by tradition, and contributed to its formation.

“Practical Grammar of the Ukrainian language” and “Grammar of the Ukrainian language” for-study and for the help of school science” by V. Simovych are textbooks that sought to teach the student of grammar of the native language through a conscious and accessible understanding of what the illustrative material of the study book contributed to terminology.

The weekend material will serve as a basis for studies in Ukrainian terminology, will promote the normalization and ordering of a specific terminology system. It can be used to compile a dictionary of linguistic terms of the end of end of the XIX — beginning of the XX century, which functioned in Western and Eastern Ukrainian grammars. The obtained information will supplement training courses of historical grammar, history of language, as well as special courses of the history of Ukrainian linguistics, historical terminology for students of philology.

Keywords: *language personality, V. Simovych, national terminology, term formation, grammar, parts of speech, diachrony and synchrony, linguistic terms, linguistic terminology system of V. Simovych, qualification work.*